

A V T O R J I I N K N J I G E

Marija Pirjevec
**KOŠUTOVA
REVITALIZACIJA KRPA***

Miran Košuta je zapisan metafori. Ne le kot pesnik, tudi kot kritik. Metafora zavzema ključna mesta njegovega pisanja tudi takrat, kadar hoče biti literarni zgodovinar ali literarni kritik. Tako se mu na primer Bartolov filozofsko-zgodovinski in trivialni roman *Alamut* naposled razkrije kot »roman-metafora«. In tudi knjigo svojih esejev je postavil pod metaforizirani naslov *Krpanova sol*.

Prav po tem svojem slogu, ki mu ne moremo odrekati domiselnosti in dekorativnosti, je danes Košuta med slovenskimi esejisti razpoznaven in znan. Današnja slovenska esejistika, ki je razmeroma močna in razvita predvsem v filozofsko in politično smer, je v splošnem bolj asketska in strožja, tako da deluje Košuta ob njej res mediteransko, če smemo uporabiti ta sicer zelo izražen izraz.

Ne dvomimo o tem, da se Košuta zaveda vseh dobrih posledic svojega slikovitega in lepega sloga. Toda ne dvomimo o tem, da se zaveda tudi nekaterih njegovih nevarnosti, kadar gre za literarnozgodovinski in znanstveni diskurz. Nič manj, kot mi vsi, ve, da je metafora kot jezikovno izrazno sredstvo že po svoji temeljni naravi dvotematska, razpeta med dvoje pomenov. Torej ni usmerjena v jezikovno enopomenskost in eksaktnost, temveč narobe, teži k večpomenskosti, k »manipulaciji pomenov«, kot je to imenoval Roman Jakobson, in je zato predvsem sredstvo pesniškega intenziviranja jezikovne ekspresije, premik od jezikovne denotacije k jezikovni konotaciji. Ali če povemo v jeziku semiotikov: gre za usmeritev od monosemije v polisemijo, od pomensko zaprtega k pomensko »odprtemu tekstu«, kot bi rekel Umberto Eco. Seveda pri Košuti ne moremo govoriti o kakršnemkoli ekstremu stilne subjektivizacije, kakršnega na primer priporoča znotraj svoje brezmejno svobodne semiotike Roland Barthes. Gre le za močno opazno noto osebne stilne

* Miran Košuta, *Krpanova sol*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996

estetike, ki ponavadi upošteva tudi temeljno historično empirijo besedila ali pojava, ki ga obravnava.

V Košutovi knjigi esejev imamo vrsto različnih tém, ki pa jih je mogoče povezati v dva temeljna sklopa, zaznamovana z dvema najvidnejšima vstopnima metaforama: »Krpanova sol« ter »Pekel in nebo«. V obeh primerih gre za historični oziroma citatni metafori, vezani na dve reprezentativni deli slovenske literarne klasike 19. stoletja; prva na pisatelja Frana Levstika in njegovo psevdofolklorno pripovedko *Martin Krpan* (1858), druga na izpovedno lirsko pesem Pevcu pesnika Franceta Prešerna, nastalo leta 1838. Levstikov Martin Krpan ima v slovenski literarni zgodovini več različnih interpretacij, vendar je večina usmerjena k izpostavljanju Krpanove elementarne plebejske moči – tako telesne kot umske in moralne – ki zmore obvladati vse prepreke, kakršne mu jih stavi na pot tuja oblast in moč ter priti do svojevrstne notranje suverenosti. To je neke vrste nacionalni junak, na meji med mitom in zgodovino, heroiko in humorjem, državno lojalnostjo in tihotapstvom, oseba nekje med junaštvom in prebrisanostjo. Košuta je aktualiziral in metaforiziral en sam, še neizrabljen element te zgodbe: Krpanovo tovorjenje soli z evropskega zahoda med svoje ljudstvo, to početje intelektualiziral in nanj navezal svojo zgodbo stikov med italijansko in slovensko literaturo skozi stoletja.

Da je prostor večkulturnih stikov literarno zelo ploden, kot je nekje ugotovil Thomas Mann, pričajo avtorji, ki jih Košuta obravnava v razdelku z naslovom Liki. Mednje je uvrstil štiri primorske umetnike besede: *Srečka Kosovela*, *Stanka Vuka*, *Vladimira Bartola* in *Alojza Rebulo*. Gre za osebnosti, biografsko in duhovno povezane s to zemljo, ki bi morala biti po besedah Scipia Slataperja stičišče in vozlišče treh kultur: romanske, germanske in slovenske. Vsak od omenjenih avtorjev je pustil v svojem delu močan in osebni odmev velikega zgodovinskega in duhovnega dogajanja v srednjeevropskem prostoru, seveda dogajanja skozi posebnost slovenskih usod: Kosovel evropske duhovne kataklizme po prvi svetovni vojni, Bartol ideološke in psihološke demonije dvajsetih in tridesetih let, Vuk strahot fašističnega etničnega preganjanja in Rebula eksistencialne stiske slovenskega intelektualca v Trstu po drugi svetovni vojni. Današnji bralec lahko torej skozi njihovo delo prebere politično in psihološko zgodovino velikega dela Evrope dvajsetega stoletja.

Omenjeni pisatelji so namreč sodobni evropski inferno upali odpreti v vsej širini, saj so ga tako ali drugače tudi sami izkusili, še posebej kot pripadniki malega naroda. Hkrati pa so prav v teh izpostavljenih položajih znali vztrajati s posebnim smislom za vrednost literature tudi sredi do kraja dehumaniziranega sveta.

Esej o Stanku Vuku (1912–1944) se prične kot napet kronološki prikaz njegove tragične smrti: z ženo Danico je bil namreč zahrbtno umorjen v Ulici Rossetti v Trstu le nekaj tednov potem, ko so ga izpustili iz zapora, kjer je

po obsodbi posebnega sodišča na 2. tržaškem procesu preživel štiri leta (1941–1944). Njegova srhljiva in še ne povsem pojasnjena smrt ostaja po besedah Mirana Košute ena najbolj krvavih skrivnosti slovenske polpretekle zgodovine. Iz opisa Vukove življenjske poti izvemo, da je bil zapor kazen za njegovo politično in prosvetno delovanje med primorskim ljudstvom, delovanje, ki je bilo protifašistično in prevratniško. Kljub krivicam pa je Vuk znal ločiti italijansko politiko od kulture, ki jo je cenil in bil nanjo intimno navezan. Dovolj zgovoren je podatek, da je tudi v ječi budno sledil sodobnemu literarnemu dogajanju v Italiji, posebno na področju poezije.

Ob manj dovršenih literarnih poskusih so po Košutovem mnenju Vukova najpomembnejša stvaritev njegova pisma iz ječe ženi Danici, ki predstavljajo svojevrsten dokument slovenske epistularne literature, napisane – po sili razmer – v italijanščini, ker mu cenzura ni dovolila, da bi pisal v materinščini. Košutova zasluga je, da je opozoril na literarno vrednost omenjene korespondence, ki ga od daleč spominja na Gaddovo dopisovanje (*Lettere a una gentile signora*), še bolj pa na ljubezenska pisma Vladimira Majakovskega Lilji Brik.

Dodajmo še, da je tragična usoda dveh mladih novoporočencev pozneje sama postala predmet italijanske in slovenske literature. Boris Pahor je to mračno temo zarisal v romanu *Zatemnitev*. Fulviu Tomizzi pa je nudila snov za njegov roman *Gli sposi di via Rossetti*. Slovenska družina Tomažič, iz katere izhaja glavna junakinja tega romana Danica, sestra Pina Tomažiča, ki je bil decembra 1941 ustreljen na openskem strelišču, pa predstavlja že kar emblematično tržaško družino, ki s svojo usodo potrjuje besede Scipia Slatapera: »Trst je mesto, pregneteno s tragedijo«.

Tudi pri izbiri drugega avtorja, tržaškega pisatelja Vladimira Bartola (1903–1967), je imel Košuta srečno roko. In to toliko bolj, ker je bil Bartol v času, ko je nastala omenjena študija, še vedno na obrobju zanimanja slovenske kritike. Roman *Alamut*, o katerem govori, je namreč ob prvem izidu leta 1938 doživel zadržan, če ne celo negativen odziv. Rehabilitacijo so prinesla šele osemdeseta leta, to pa je bil čas, ko je tudi tujina, predvsem Francija in Španija, z navdušenjem sprejela to Bartolovo delo.

Košutova študija *Alamut – roman metafora* je poglobljena analiza zgodovinskih, idejnih in literarnih virov tega enciklopedičnega dela, če uporabimo oznako Itala Calvina za Bartolovemu romanu sorodno literaturo. Opraviči imamo namreč s tekstom, ki je v veliki meri literatura iz literature, kot bi dejala Renata Lachmann, in je tudi zato zanimiv za današnjo postmodernistično kulturo. Po snovi je *Alamut* zgodovinski roman: predmet Bartolove pozornosti je izmailska ločina muslimanov iz 11. stoletja, na čelu katere je bil Hasan Ibn Saba, demonična in karizmatična osebnost. Glavno načelo njegove filozofije je bilo »Nič ni resnično, vse je dovoljeno«. Odveč je poudariti,

da spominja na podobno misel iz Nietzschevega Zarathustre. Prav ta cinični izrek stoji kot moto v romanu in že s tem opozarja na temeljno tezo dela. Lik izmailskega voditelja je v tridesetih letih zgovorno opozarjal na demonijo in perfidno manipulacijo takratnih evropskih totalitarizmov z ljudmi; po besedah avtorja samega je bil prispodoba strašnih diktatorjev od Hitlerja in Musolinija do Stalina. Besedilo naj bi torej združevalo daljno preteklost in sedanjost v eno. Košuta pa razkriva v njem neprimerno več, celo globalno metaforo sveta, vesolja in človeka. Saj po njegovih besedah predstavljajo jedro *Alamuta* velika ontološka vprašanja o življenju in smrti, o videzu in resnici, o dobrem in zlu. (Prav ob vprašanju zla bi bila zanimiva primerjava z *Brati Karamazovi* Fjodora Dostojevskega). In kako naj si razlagamo uspeh, ki ga je imel roman v Franciji in Španiji? Bržkone je tujo kritiko in publiko pritegnila v prvi vrsti danes aktualna islamska tematika in psihologija terorizma, ki je v *Alamutu*, kot ugotavlja francoski recenzent, opisana s presenetljivo preroškostjo in zelo spretno fabulativnostjo. Edini pridržek, ki ga je v zvezi z delom izrazil Košuta, zadeva Bartolov jezik. V njem bi zaman iskali polilologijo govorov, ki jo za dober roman priporoča Bahtin. Ta »jezikovna katastrofa«, kot jo imenuje Košuta, pa ne more po njegovem bistveno omajati umetniške vrednosti romana. Te trditve ni mogoče sprejeti brez zadržkov. Nasprotno, upam si zagovarjati tezo, da *Alamut* kljub svojemu idejnemu, snovnemu in literarnemu bogastvu ne more veljati za večjo umetnino prav zaradi jezikovne enosmernosti in slogovne konvencionalnosti.

Tretji avtor, ki se ga je Košuta dotaknil le fragmentarno, je pesnik Krasa Srečko Kosovel (1904–1926), ki ga literarna zgodovina postavlja v sam vrh slovenskega pesniškega ustvarjanja dvajsetega stoletja. Pomen njegove lirike je odkrila tudi tuja kritika. V knjigi *Trieste, un' identita di frontiera* je na primer Claudio Magris zapisal, da je Kosovelova lirika »universalizacija določenega pejsaža in določene bivanjske usode – Krasa in slovenske izvrženosti –, ki postaneta simbol splošnega stanja, simbol določenega trenutka evropske civilizacije«.

V eseju *In beseda je nota postala* je Košuto, kot zgovorno pove že naslov, zanimala predvsem problematika različnih uglasbitvev Kosovelove lirike, saj je tudi v povezavi glasbe in poezije njegovo delo znotraj slovenske književnosti nekaj izjemnega.

Zadnji na vrsti je tržaški pisatelj Alojz Rebula (1924). Esej o njegovem delu je Košuta predstavil v italijanskem Krožku za umetnost in kulturo v Trstu in ga zato prilagodil italijanskemu recipientu. Spričo pisateljevega obsežnega opusa, ki zaobjema okoli 30 knjig, se je odločil izluščiti 10 ključnih gesel, »rebulizmov«, kot jih imenuje, iz pisateljevega književno-ontološkega besednjaka. Na prvo mesto je postavil njegovo ime v slovenski in italijanski varianti *Alojz-Luigi*, kar mu nudi priložnost za oris avtorjevega travmatične-

ga odnosa do vsiljenega jezika, nihajočega med sovraštvom in ljubeznijo. To je bil za pisatelja na eni strani jezik duceja, ki ga je oropal pravice do slovenske šole, na drugi strani pa jezik Danteja, Petrarke, Leopardija in še koga. Druga ključna gesla, ki jih Košuta izčrpno analizira, so še: antika, Dante, vera, književnost, jezik, roman, slovenstvo, Trst in humanizem. Prej kot pisatelj, kristjan ali Slovenec – piše – je namreč Rebula predvsem humanist /.../. Njegov humanizem govori jezik Prešerna in Cankarja, Sofokla in Platona, Horaca in Vergila, Theillarda de Chardina in Jacquesa Maritaina, svetega Avgušтина in Danteja, ki ga je cenil med vsemi najvišje. O slednjem je v romanu *Zeleno izgnanstvo* izjavil: »Dante ni literatura, Dante je pojav planeta.«

V drugem razdelku zbirke, ki ga je naslovil *Stiki*, je najprej postavljeno v ospredje razmerje med novejšo italijansko in slovensko literaturo v Italiji. Plutarhovski naslov Košutovega esejja *Bíoi parálleloi* pa že sam zgovorno opozarja na dejstvo, da so stiki med obema književnostma prej izjema kot pravilo. Včasih se celo zgodi, da zaživijo sorodni pojavi v eni in drugi literaturi istočasno, ne da bi se pri tem medsebojno oplajali.

V naslednjem esejju *Krpanova sol*, ki je dal knjigi naslov, se Košuta nato dotakne slovensko-italijanskih in obratnih literarnih odnosov v starejših obdobjih, od začetka, to je od dobe reformacije naprej.

Pri tem pregledu stikov, ki razmeroma skrbno povzema dotedanje ugotovitve, dodaja pa tudi nekatere nove, je škoda, da se je samo bežno dotaknil najbolj pomembnega in tvornega stika med italijansko in slovensko literaturo, do kakršnega je prišlo v obdobju romantike. Pesnik France Prešeren (1800–1849) je slovenski pesniški jezik razvil do resnično visoke kulture, in še posebej v svojem sonetizmu, za katerim deluje evropska renesansa in predvsem Petrarca. In kritik Matija Čop je svojo tezo o literaturi kot avtonomni umetnosti, prvo tezo te vrste pri Slovencih, formuliral prav v kritiki Manzoni leta 1828, pri čemer je zavzel zelo samostojno stališče do italijanskih kritikov.

Za sklep še nekaj besed o uvodnem esejju o manjšinstvu *Dževadova preokba*, napisanem v visoko retoričnem slogu. Tu se je Košuta naslonil na Prešernovo osrednjo metaforo »pekel in nebo«, ki jo najdemo v pesmi Pevcu. Gre za izpoved neke skrajne eksistencialne situacije, kriznega položaja, ko odpovedo vse nadosebne vere in se pesnik znajde v popolni eksistencialni nezavarovanosti. To prekletstvo trpljenja pa prevzema Prešeren nase s spoznanjem, da pesnik mora sprejeti oboje: pekel in nebo človekove eksistence. Košuta skozi to metaforo pogleda na sodobno usodo slovenske manjšine. Najprej je na vrsti pekel. Česar ni zmogel fašizem, pravi, to zna uspeti italijanski demokraciji. V posmeh Helsinkom in evropskim normam o demokratični multikulturi ostaja usoda manjšinca po Košutovih besedah še zmeraj godotovska: čakati na slovenske šole v Benečiji, Reziji in Kanalski dolini, čaka-

ti na dvojezične table, čakati na slovensko besedo v parlamentu, čakati na izstop iz globoke jezikovne in politične travme ... Vendar je Košuta zmožen videti tudi drugi obraz manjšinske usode, obrnjen k pozitivnemu polu Prešernove metafore o peklu in nebu človekove eksistence. Iz trpljenja lahko poganjata spoznanje in moč, iz bolečine ljubezen: ubi fel ibi mel. Biti v mejnem prostoru dveh, treh kultur – četudi ogrožen – pomeni tudi več možnosti in več nujnosti biti duhovno odprt v več smeri, pomeni nujno razumevanje drugega in drugačnega in biti v tem bogatejši. Zato manjšinstvo ni samo muka in travma, temveč je tudi privilegij, spodbuda k bolj dinamičnemu sprejemanju sveta. »Ali ni mavrično razumeti soseda« (se sprašuje Košuta v svojem slogu) (»govoriti njegov jezik, poznati njegove običaje, zgodovino, brati njegove pesnike?« Tu pa se začenja svetla stran našega sosodstva, če že ne njegovo nebo).

Naj zaključim: v tem, po svoje tragičnem manjšinstvu, se rojeva in se mora rojevati razumevanje drugačnega. In v takem razumevanju se rojeva tudi že smisel za sožitje in potreba po njem. To se pravi potreba po tistem, kar danes postaja temeljna in univerzalna vrednota sveta. Košutova knjiga je brez dvoma prispevek v to smer.